

Erdődy Gábor

ANTALL JÓZSEF A NEMZETI TÖRTÉNETI KONTINUITÁS ÉS A NEMZETI MITOLÓGIA SAJÁTOSSÁGAIRÓL*

Magyarország történelmi helyéről Európában

Antall József gondolkodását alapvetően meghatározta az a megközelítés, melynek értelmében egy ország históriájának korrekt általános megítélése, mindenkor aktuális pozíciójának pontos és konkrét meghatározása csakis tágabb környezetének összefüggésrendszerében elhelyezve lehetséges. Felfogásának konstans kiindulópontját az a meggyőződése képezte, miszerint a magyar történelem a honfoglalás óta az európai fejlődés szerves részét képezte, mégpedig úgy, hogy a finnugor rokonságot magával hozó, s ezáltal az eurázsiai kultúrkör gyökereiből táplálkozó magyarság a Kárpátok medencéjébe történt megérkezését követően folyamatosan az európai civilizáció törésvonalában helyezkedett el. Az évszázadok során a helyét Közép-Európában megálló Magyarország ennek megfelelően „szellemi és kulturális találkozási pontjává, találkozóhelyévé” vált a kontinens és a vele érintkező Kelet szellemiségének, azaz a nyugati és a keleti hatásoknak.¹ Rámutatott arra, hogy a magyarságot érő többirányú befolyások kereszteződésében, keresztműzéiben az egyik oldalon a nyugat-európai kereszténység szellemisége érvényesült az antikvitástól a középkoron, a reneszánszon, a reformáción és a felvilágosodáson keresztül, a liberális jogállamiságtól a szociális állam modelljéig. A másik oldalon ugyanakkor az egyház, az ideológia és az állam összefonódásában megtestesülő cezaropapizmusban jelentkezett a Bizáncot is túlélő, az Oroszország, illetve a Balkán által képviselt bizánci ortodox szellemiség.²

A magyarságnak az egyetemes történelemben betöltött szerepét vizsgálva döntő jelentőséget tulajdonított annak, hogy „a históriába európai nemzetként bevonulva, a keresztény Európa kulturális köréhez csatlakozva” a magyarság felvállalta „a kontinens nemzeteit megformáló nyugati kereszténység” közös értékeit. A jövőjének alakulását alapjaiban meghatározó mozzanatként értékelte, hogy csatlakozása nem jelentett beolvadást, az átvett modellhez történő szolgai alkalmazkodást, s eredeti értékeit és hagyományait sokban megőrizve, azokat a kereszténységbe integrálva, magát az egyetemes kereszténységet is erősítő sajátos szintézist hozott létre. Kiemelte,

* Alábbi tanulmány a „Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága” című monográfia részét képezi – Erdődy Gábor 2011.

¹ Antall József: Az átalakulás esélyei. In: Antall József 1994: II. 17. Vö. Antall József: Választ kell adnunk korunk nagy kérdéseire. In: Antall József 1994: II. 276.

² Antall József 1994: II. 277.

hogy a felvázolt s általa elfogadott értékrendben a világi hatalom és az egyházak egymástól következetesen elkülönülnek. „Segíthetik, és segítik is egymást, de nem a bizánci cezaropapizmus modelljét követve”, amelynek lényegét – hangsúlyozta – az egyház és állam monolitikus együvé tartozása határozza meg. Utóbbival szemben Antall szerint az általa egyetemes érvénnyel felruházott nyugati kereszténység meghatározó értéke elsősorban abban mutatkozik meg, hogy az az egyházi és a világi hatalom elkülönítő értelmezésével megteremtette a pluralizmusnak a különböző típusú diktatúrákkal szemben „erőt kölcsönző ősforrását.”³

Ugyancsak meghatározó jelentőséget tulajdonított Antall a „Közép-Kelet-Európa legveszelelyesebb stratégiai pontján 1100 éve itt élő” magyarság sorsának alakulása szempontjából annak a körülménynek, hogy az „a szabadságáért életét adó vértanúnemzetként, az európai civilizáció legkeletibb bástyája” szerepét töltötte be.⁴ Nemzeti büszkeségének is hangot adva, Szent István örökségére emlékező beszédében hatalmas teljesítménynek nevezte, hogy az ismétlődően kieleződő „élet-halál küzdelemben” a magyarság nem csupán fenn tudott maradni, hanem egyben „szolgálatot is tett az európai civilizációnak”, Európának, s az egész világnak.⁵ Ugyanakkor az egyetemes európai kultúráért, a kontinens szabadságáért hozott áldozatokban ismerte fel annak erkölcsi alapját, „amiért nekünk Európa, a kereszténység nemcsak jövőendő politikai program, hanem egyszerűen maga a mi történelmünk”.⁶

Az európai civilizáció „szolgálatát” árának tekintette Antall, hogy miközben a 16. századtól kezdődően egymástól eltérő fejlődési irányok dinamikus kibontakozása ásta alá Európa középkori összetartozásának megőrzését, térségünk egy keleti birodalom részévé vált, melynek következtében Magyarország kívül rekedt az ezzel egy időben nyugaton kibontakozó hatalmas, átfogó gazdasági-társadalmi és politikai fellendülés folyamatából s annak előnyeiből. A fokozatosan elmélyülő, s egyre drasztikusabb mértéket öltő lemaradás a magyar fejlődést az állandó fáziskésés pályájára állította, amelyből kitörést keresve a következő évszázadokban az állam jelentős támogatásával lezajló, ismétlődő és változó eredménnyel végződő felzárkózási kényszerkísérletek követték egymást – fejtette ki előadásában. Úgy ítélte meg, hogy a lemaradás felszámolására irányuló felzárkózási próbálkozás követelményének megélése „a mai napig” meghatározó részét képezi a magyar történelmi gondolkodásnak és a nemzeti mentalitásnak.⁷

A magyar történelem további rendkívüli horderejű mozzanatának tekintette Antall azt a negatív fordulatot, melynek jegyében a magyarság nagyhatalomból a fennmaradásáért küzdő kis nemzetté vált, amely bár csaknem fél ezreden keresztül meghatározó tényezőnek számított, a későbbiekben a pusztaság létének megmentéséért folytatott szabadságharcok határozták meg erőfeszítéseit, „merítették ki építő, alkotó energiáját”.⁸ Históriánkat folyamatosan végigkísérő, meghatározó kisugárzású tendenciának nevezte, hogy „a nagy történelmi és stratégiai erővonalak mentén, birodalmak határvonalán, a véres háborúktól sújtott népek országútján” elhelyezkedő, „sosem szélvédett” országot „a kegyetlen geopolitika sokszor belekényszerítette” különböző szövetségekbe és olyan háborúkba, melyek során „nem önkéntes választás eredményeként kerültünk a rossz oldalra”. S amikor a nemzet kísérletet tett a csapdahelyzetből történő kitörésre, először „cserbenhagytak”, majd „tévedéseinkért komoly büntetésben részesültünk” – hangsú-

³ Antall József: A pápai kollégium újrászületésénél. In: *Antall József* 1994: II. 190., 276.

⁴ Antall József: Választ kell adnunk korunk nagy kérdéseire. In: *Antall József* 1994: II. 276.

⁵ Antall József: Szent István népének ünnepén. In: *Antall József* 1994: II. 268.

⁶ Antall József: Magyar reformátusok világtalálkozóján. In: *Antall József* 1994: II. 163.

⁷ Antall József: Választ kell adnunk korunk nagy kérdéseire. In: *Antall József* 1994: II. 276.

⁸ Antall József: A gyógyszerészek közéleti szerepe Magyarországon a 19. században. In: *Antall József* 1994: I. 341.

lyozta Szent István szobránál elmondott beszédében.⁹ A Rákóczi-szabadságharcot, valamint az 1848–1849-ben lezajlott polgári forradalmat és önvédelmi háborút ugyanakkor a Nyugat-Európával való szerves összetartozás különösen pozitív megnyilvánulásaként értelmezte.¹⁰

A magyar történelem antalli megközelítéséből és értelmezéséből egyenesen következett, hogy annak alakulásában, a nemzetközi gyakorlatban általánosan érvényesülőnél is nagyobb jelentőséget tulajdonított a diplomáciának. A magyar külpolitikai gondolkodás konstans prioritását abban a törekvésben jelölte meg, hogy egész Közép-Európa számára hatékony biztosítékként szolgáló stabil támaszt találjon Nyugat-Európában. S mivel térségünk, a keleti régió szerinte állandó kockázati tényezőnek számított, folyamatos próbálkozásai középpontjában magától értetődően a bizonytalansági elemek kiegyensúlyozására irányuló kísérletek álltak. A megjelölt célok érvényesítését felettébb megnehezítette szerinte a nemzeti szuverenitás évszázadokon keresztül megnyilvánuló, a politikai közgondolkodásban kifejezetten a provincializmust felerősítő hiánya. A fejlődés ellentmondásaira utalva különös hangsúlyt helyezett ugyanakkor annak tudatosítására, hogy az említett torzulások létrejöttét meghatározó mértékben előidéző kényszerhelyzeteket elsősorban maguk a nyugati hatalmak hozták létre.¹¹

A nemzeti történelmi örökség, a történelmi kontinuitás és a nemzeti mitológia sajátosságairól

Tanulmányaiban és előadásaiban Antall megrajzolta a magyar történelem átfogó ívét, s megfestette annak fő kontúrjait. Tágabb nemzetközi környezetükben elhelyezve egységében vizsgálta az évszázadok eseményeit, részletesen és szaktörténeti igényességgel azonban csupán néhány 19. századi témát dolgozott ki.

A magyar történelem értelmezésének középpontjába a kontinuitást, különösképpen a nemzeti politikai kultúra folytonosságát állította. Meggyőződéssel hirdette, hogy a nemzeti történelmi kontinuitásnak a múlt összefüggéseit feltáró rekonstruálása elengedhetetlen lépés a jövő tervezéséhez. Erre a pályára fűzte fel az egymást követő korokat, a különböző történelmi csomópontokat, a kiemelkedő eseményeket. A történelem összetettségét és ellentmondásait az egymást keresztező kontinuitások és diszkontinuitások folyamatos versengésében ragadta meg, s azok küzdelmét úgy rajzolta meg, hogy a domináns kontinuitások érvényesülése mellett folyamatosan jelezte az ellenkontinuitások jelenlétét, felbukkanását, vagy éppen búvópatakként rejtőzködő továbbélését. A magyar történelmi örökséget a különböző előjelű kontinuitások teljességében, a különböző értékek közösségében határozta meg, s távol állt tőle a kontraproduktív kirekesztő szelekció.¹²

⁹ Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: *Antall József 1994*: II. 295., 271.

¹⁰ Antall József: Az atlanti gondolat a magyar külpolitikai gondolkodásban. In: *Antall József 1994*: II. 359.

¹¹ Antall József: Az atlanti gondolat a magyar külpolitikai gondolkodásban. In: *Antall József 1994*: II. 359.

¹² Antall József: Félidőben. In: *Antall József 1994*: II. 244., idézi Szűcs Zoltán Gábor 2010: 187. Vö. Szűcs Zoltán Gábor 2010: 15., 67., 187., 189.

Kortárs kritikákra is reagálva hangsúlyozta, hogy véleménye szerint a történelem ismerete, az önismeret a jövő zálogául szolgál. Felfogásában a múltba nézés távolról sem a jelen elhanyagolásának, még kevésbé a jövőbe tekintés elmulasztásának szándékából fakadt. „Múlt nélkül nincs jövő, s a jövőbe tekintés közben a gyökereinkben kell megkapaszkodnunk” – hangsúlyozta a nemzet búcsúünnepén elmondott beszédében.¹³ Meggyőződéssel hirdette, hogy a történelmi összefüggések ismerete, az egészséges történelmi tudat erőt ad a mindenkori jelen problémáinak átvészeléséhez, és hitet biztosít a mindenkori jövő tervezésében. A személyét érintő ismétlődő támadásokat visszautasítva azt is aláhúzta, hogy „a közös örökség” folytatásának szándéka távolról sem azonos a restaurációs törekvések, a reakciós eszmék felkarolásával. Az angol politika és politikai gondolkodás formálásában a 19. század második felében meghatározó szerepet játszó konzervatív miniszterelnök, Benjamin Disraeli álláspontját idézve arra emlékeztette hallgatóit, hogy a mindenkori hatalom részét képező múlt a nemzet azonosságtudatához szervesen hozzátartozik, s a történelmi gyökerek felismerése és tudatosítása képessé teszi a nemzetet a nehézségek átvészelésére.¹⁴ Ennek jegyében tett hitet amellet, hogy a nemzeti összefogás szimbólumát mozgósító, múltba visszatekintő emlékezés erőt kölcsönöz a nemzeti jövő építéséhez azáltal, hogy felmutatja: „vannak alapértékek, vannak alapeszmék, amelyek érdekében együtt kell küzdenünk, de nem a gyűlölet, nem az uszítás, nem a felelőtlenség jegyében”.¹⁵

Antall József kulcsszerepet játszott abban, hogy a rendszerváltó években kibontakozó heves közéleti viták keretében a nemzeti történelem meghatározó súllyal visszakerült a magyar politikai diskurzusba. A nemzeti múlttal történő azonosulás egyet jelentett számára az értékek kontinuitásának vállalásával, amelynek meghatározó konstruktív jelentőséget tulajdonított az egészséges nemzeti azonosságtudat formálásában. Hivatkozása a nemzeti történelemre nem a korábbi állapot helyreállításának igényét fejezte ki, hanem „a korkövetelmények szüntelen adaptációjának” és a jogfolytonosságnak a nemzeti múlttal történő összeegyeztetésére irányuló törekvésből fakadt.¹⁶

A nemzet, a történelem és a politika komplex kapcsolatáról vallott felfogásának alakulását meghatározó módon befolyásolta Toldy Ferenc koncepciója. A nemzeti irodalomtörténet egyik alapítójának történeti konstrukciója, amely „a hagyományok, a múlt, az örökség közösségén és e közösség felvállalásán keresztül teremti meg és tartja fenn a nemzetet”, s a nemzeti történelem kontinuitásának helyreállítására irányítja a figyelmet, messzemenően beépült gondolkodásába, amelyben a közjogi folytonosság és a tradíció a legitimitás és a stabilitás forrásaként jelent meg.¹⁷

Különösen pozitív funkciót tulajdonított Antall a magyarság gondolkodásában a nemzeti mitológia eleven jelenlétének, mivel a közösen megélt kollektív emlékezetet az egészséges nemzeti identitás elengedhetetlen alkotóelemének tekintette. Meggyőződéssel vallotta, hogy a racionális történelmi tanulságokra alapozott mitológia „erőt, eszmét és erkölcsöt kölcsönöz”, s olyan összetartozási élményt biztosít, amely egyenesen élteti a nemzetet, miközben a közös nagy nemzeti emlékek hiánya aláássa a lelki közösséget, kifejezetten megkérdőjelezi magának a nemzetnek a létezését.¹⁸ A nemzeti mitológia számára egyet jelentett a politikai közösség egységének,

¹³ Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: *Antall József* 1994: II. 292. Vö. Antall József: Félidőben. In: *Antall József* 1994: II. 244.

¹⁴ Antall József 1994: II. 244–245., vö. Szűcs Zoltán Gábor 2010: 187.

¹⁵ Antall József: A Nemzeti Múzeum lépcsőjén. In: *Antall József* 1994: II. 103.

¹⁶ Szűcs Zoltán Gábor 2010: 13., 17., 28., 41., 47., 60.

¹⁷ Szűcs Zoltán Gábor 2010: 193., 195., 197., 43.; Toldy Ferenc hatásáról Antall József felfogásának alakulására lásd *Dávidházi Péter* 2004: 875–877.

¹⁸ „A mitológiák éltetik a nemzetet, a mitológiák a nemzet lelkiségének, a nemzet hitének, akaratának egy történeti képbe való megőrzése és összegyűjtése” – fejtette ki Antall ünnepi parlamenti beszédében. Az Országgyűlés őszi ülészakának 10. ülésnapja,

önazonosságának kifejezésével, melynek vállalása a politikai közösséghez tartozás lehetőségét biztosította származástól függetlenül.¹⁹

Bár a kollektív történelmi emlékezet és a nemzeti identitás kérdéseit az 1980–90-es években új aspektusok alapján megközelítő és elemző nemzetközi szakirodalmat Antall József nem ismerte, s részben nem is ismerhette, történész-politikusként vallott és alkalmazott felfogása találkozott a Gyáni Gábor által rekonstruált narratívával. A múlt megjelenítésének hangsúlyos igénye értelmezésében a hagyományok megszakadt folytonosságának helyreállítása az önmegismerés ügyét szolgálta. Az emlékezésben a nemzeti identitás újrafogalmazásának, illetve megőrzésének hatékony eszközét ismerte fel, melynek rekonstrukciójától az érzelmi energiák felszabadítását, a politikai akarat megerősítését remélte.²⁰

Amint arra Romsics Ignác rámutatott, a 90-es években „számos történelmi mítosz keletkezett vagy éledt újjá, és jelent meg a magyar közbeszédben”. A korabeli magyar közállapotok alakulására is könnyen vonatkoztatható megállapítása szerint a mitikus gondolkodás utáni igény általában instabil körülmények közepette erősödik fel, amikor a frusztrált helyzetbe került egyének elveszítik a lábuk alól a biztos talajt, csökken racionalitásérzékük, s előtérbe kerülnek az „illúziókkal és képzelgésekkel teli mitológiák”. A mítoszok fajtáit sorra véve a jelen nagy alapmitológiái közül az eredet- és mártírmítoszokat, az „újjaszületés és megújulás mítoszait”, valamint a „szenvedő és szenvedéseivel önmagát és másokat is megmentő megváltó nép toposzát” emelte ki.²¹ A magyar történelemmel kapcsolatos elmékedései során az antalli rekonstrukció több ponton is érintkezési és kapcsolódási felületeket teremtett az említett alapmítoszokkal. Antall József racionális tényekre alapozott mitológiaképzései azonban mentesek maradtak az illúzióktól, a szélsőséges hangsúlyoktól, a szenvedélyektől, az értelem rovására érvényesülő kuruckodástól, de távolról sem az érzelmektől és a szakszerűséget nem sértő romantikától.

Antall József nagy hangsúlyt helyezett a történelmi évfordulók felidőzésére, s azok szükségességét visszatérően hangsúlyozva kitartóan szorgalmazta „a nemzet lelkeségének, a nemzet hitének, akaratának egy történeti képbe való” megőrzését és összegyűjtését.²² A múlt tanulmányozása alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyar történelem, a magyar nemzeti mitológia különösen gazdag tragédiákban és kudarcokban, de hasonlóképpen gazdag a feltámadás és az újjaszületés jeleneiben, motívumaiban is, melyeknek váltakozása jelenti tulajdonképpen magát

1990. október 23. OÉ – Őszi ülészak III. 1990. szeptember 3.–december 11. 3311. In: Pálmány Béla 1994: 113., lásd Antall József: 1956 a nemzeti mitológiában. In: Antall József 1994: II. 86.

Gerő András a 19. századi nemzeti ébredéshez köti azon nemzetvallások kialakulását, melyeknek céljai között szerepelt „a közösségképző öntudat és a neki megfelelő szimbolikus önkifejezés megteremtése” – lásd Gerő András 2004: 7., 18. Ennek megfelelően Antall József koncepciója, miszerint a nemzetnek közös vallásra, közös történelemre van szüksége a 18/19. század fordulójára, jelen volt a magyar politikai gondolkodásban. Vö. Szűcs Zoltán Gábor 2010: 200.; Takáts József 2007: 15–17.

¹⁹ „A mitológiában azok is részt vehetnek, akik nem voltak korábban részesei, ahogy múltunkat vállalhatják azok is, akik akkor még nem voltak a nemzet részei” – fejtette ki Antall József parlamenti ünnepi beszédében. Az Országgyűlés őszi ülészakjának 10. ülésnapja, 1990. október 23. OÉ – Őszi ülészak III. 1990. szeptember 3.–december 11. 3311. In: Pálmány Béla 1994: 113. Lásd Antall József: 1956 a nemzeti mitológiában. In: Antall József 1994: II. 88., vö. Szűcs Zoltán Gábor 2010: 198.

Dávidházi Péter elemzése irányította rá a figyelmet arra az összefüggésre, hogy Antall József értelmezésében „a múlt történelmi eseményeiből képződő mitológia nemcsak terméke, hanem teremtménye is a nemzetnek, ugyanis a múlt tősgyökeres szereplőivel azonosulni készítette a nemzethez később csatlakozók leszármazottjait, e mitológia nagy tudatformáló hatással segít létrehozni a többes szám első személyű múltbirtoklást és történelmi közösségérzetet, mégpedig a vérségi genealógiánál tágabban” – lásd Dávidházi Péter 2004: 875.; vö. Szűcs Zoltán Gábor 2010: 192.

²⁰ Vö. Gyáni Gábor 2000: 82., 84–85., 89.

²¹ Romsics Ignác 2002a: 21.

²² Antall József: 1956 a nemzeti mitológiában. In: Antall József 1994: II. 86.; vö. Antall József: A Nemzeti Múzeum lépcsőjén. In: Antall József 1994: II. 103.

a magyar történelmet.²³ Az aradi tizenhármak mellett „históriai mitológiánk tragikus világa... egyik legmegrázóbb és jövőbe mutató jelképeként” idézte fel az idegen önkény áldozatául esett Batthyány Lajos gróf sorsát. „E tiszta és egyértelmű politikai életmű azt is jelzi, hogy a mérsékeltek gyakran kegyetlenebb sors várományosai, mint a lehangosabbak” – állapította meg Nagy Imrének és mártírtársainak a Fő utcai katonai börtön falán elhelyezett emléktáblájánál elmondott avatóbeszédében.²⁴

A magyar történelmi tudatot, mitológiát intenzíven átható motívumként ábrázolta a mártíromság korszakokon átívelő, ismétlődő jelenlétét. Nem titkolta, hogy politikusként sokban az említett érzés mozgósító erejére kíván építeni, amikor kijelentette: a mártíromság „minden új hitnek, új erőnek a legnagyobb adománya, hiszen mártírokra építhet erkölcsiségében a legtöbbet egy nemzet, ahogy mártírokra szüksége van minden új hitnek is”.²⁵ E sajátos szükséglet különös aktuális megnyilvánulásával magyarázta, hogy „Magyarország fél évszázados idegen elnyomás és diktatúra után temetésekkel, újratemetésekkel, s halottakra való emlékezésekkel születik újjá”, miközben utólag is fejet hajtva fejezte ki az utókor elismerését és háláját azok iránt, akik életüket áldozták Magyarország megmaradásáért, nemzeti újjászületéséért.²⁶

Antall József a magyar történelem további sajátosságaként emlékezett meg arról, hogy forradalmi (1848, 1918, 1956) mindig vértelenül indultak, s a bosszú és a megtorlás mindig a szembenállók „repertoárjában” jelentkezett. „A nemzeti forradalmak keserű sorsa” volt szerinte az is, hogy az eredetileg pozitív indíttatású próbálkozások nem egyszer, mintegy „a valóságos forradalmak pótlásaként” „eszméket kisajátító hatalomfanatikusok pszichopátiájának torzképévé váltak”.²⁷ Mindezek ellenére, s mindezzel együtt a visszatérően katonai kudarccal végződő nagy nekirugaszkodásokat nem tekintette eredménytelennek. A forradalmi kísérletek végső mérlegének megvonása szempontjából meghatározó fejleménynek tartotta ugyanis, hogy Rákóczi szabadságharca után „a Habsburgok levonták a tanulságokat”, s a 18. század az országépítés, a kulturális felemelkedés kiemelkedő eredményeit produkálta, az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot pedig az 1867-es kiegyezés követte. Az óriási pusztulások és vérveszteségek – hangsúlyozta – nem voltak tehát értelmetlenek, mivel azokat (mintegy a pusztulással szembe szálló, „ellenállásra képes nemzetek” jutalmaként)²⁸ a tanulságok levonása, majd a kompromisszumok megteremtése követte.²⁹

A magyar történelmi múlt antalli értelmezésében a honfoglalásig és az államalapításig visszanyúló pozitív folyamatokat (az Árpád-kor, a középkori alkotmányos fejlődés, Mátyás király uralkodása) a diszkontinuitás epizódjai szakították meg, s a kedvezőtlen fordulatok kiinduló-, illetve középpontjában mindenekelőtt Mohács állt. A reformáció több vonatkozásban is ellensúlyozta, a reformkor és 1848 pedig meg is fordította a hanyatlás tendenciáit. Világos és az azt követő megtorlás, valamint a neoabszolutizmus évtizedei azonban ismét megtörték a nemzeti megújulás folyamatát – fejtette ki 1993. augusztus 20-án tartott ünnepi beszédében.³⁰ Újabb átmeneti fellendülést az 1867-es kiegyezést követő béke és nyugalom hozott ismét, ám az ellent-

²³ Antall József: Az MDF három eszmei irányzatáról. In: *Antall József* 1994: II. 116.

²⁴ Antall József: Nagy Imre és mártírtársai emléktáblájánál. In: *Antall József* 1994: II. 13.

²⁵ Antall József: 1956 a nemzeti mitológiában. In: *Antall József* 1994: II. 87.

²⁶ Antall József: Mindszenty bíboros „hazatérésekor”. In: *Antall József* 1994: II. 141.

²⁷ Antall József: Nagy Imre és mártírtársai emléktáblájánál. In: *Antall József* 1994: II. 13.

²⁸ Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: *Antall József* 1994: II. 292.

²⁹ Antall József: Békés átalakulás és stabilitás. In: *Antall József* 1994: II. 520.

³⁰ Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: *Antall József* 1994: II. 297.

mondásos fejlődést szerinte a „történelmi tudathasadás” példái kísérték. A történelmi tudat összezavarodásával magyarázta, hogy „1867 Magyarország a múltat egybemosó jótékony feledés mámorában együtt emlékezett a gyilkosokra és az áldozatokra, egyszerre ünnepelte Kossuth Lajost és Ferenc Józsefet”. S e skizofrénnak minősített állapot további sajátos megnyilvánulását fedezte fel abban is, hogy „a jó ízlésre” tekintettel az ünnepi méltatásokból mindig kimaradt Batthyány Lajos portréja. A magyar történelem újabb tragikus fordulópontjának nevezte, hogy „a konszolidáció viszonylagos harmóniáját szétrobbantó” első világháború „ismét megtanított ölni, és az öldöklést elfogadtatni az emberekkel”. Majd egymást követték a totális rendszerek: a hitleri és a sztálini önkény, illetve az 1956 utáni megtorlások. Rendkívül fontosnak tartotta, hogy a kedvezőtlen körülmények közepette is újra és újra felbukkantak a negatív folyamat ellenkontinuitásának képviselői, akiknek helytállását méltatva különös tisztelettel emlékezett meg Nagy Ferenc kisgazdapárti miniszterelnökről, valamint Bajcsy-Zsilinszky Endréről.³¹

A magyar történelem kontinuitások halmazából összeálló ívének fő tartóoszlopait Antall József három nemzeti ünnepünkben, az értelmezésében, az egyetemes magyarság „legtalálhatóbb” jelképének számító államalapításban, a modern magyar állam megszületését jelképező 1848-as forradalomban, valamint a nemzeti újjászületés 20. századi nagy kísérleteként számon tartott 1956-os forradalomban jelölte meg. Aláhúzta, hogy a három ünnep szerves folytonosságot képez az „örök magyar program: a magyar szabadság, a magyar függetlenség, és az évezredes újrakezdés kényszere és kötelezettsége mentén”.³²

A megrajzolt ív fő tengelyét a modernkori magyar kontinuitás magjának, fő erőforrásának és ihletőjének tekintett 19. században ismerte fel, melynek a Széchenyitől Kossuthig, Deáktól Eötvösig ívelő politikai kultúráját olyan alapnak tekintette, amelyre „a nemzet jelene és jövője felépíthető”. Hasonlóképpen sajátjának vallotta az 1867-es kiegyezés eredményeként létrejött értékeket, s az azok létrehozásában élenjáró politikusokat: mindenekelőtt a szerinte a nemzetközi diplomáciában rendkívülit alkotó Andrássy Gyula grófot, valamint az általános politikában, illetve a gazdaságpolitikában kiemelkedő szerepet játszó Wekerle Sándort, illetve Baross Gábort.³³

A magyar történelmi kontinuitás, s egyben a jelenkori magyar történelem megkerülhetetlen kiindulópontját abban a fordulatban jelölte meg, hogy a népvándorlás során egyedüli etnikumként a magyar volt képes megkapaszkodni a Kárpátok medencéjében. Az egyedülálló siker titkát abban ismerte fel, hogy ősi kultúráját megőrizve, s azt a modern európai kereszténységbe olvasztva a magyarság képesnek bizonyult új, a kor korszerű követelményeit kifejező szerves minőséget létrehozni, amelyben az egymástól elválaszthatatlan szimbiózisban érvényesülő magyarság, kereszténység és európaiság alapelemeihez a későbbiekben folyamatosan hozzátartozott a nemzeti függetlenség, a szilárd államhatalom és a jogállamiság igénye és követelménye.³⁴

A pozitív kibontakozás megalapozásában – Géza nagyfejedelem kiemelkedő történelemalakító szerepének jelentőségét is elismerve – István királynak tulajdonított egyedülálló érdemeket. Az államalapító történelmi teljesítménye lényegét mindenekelőtt az ország függetlenségének biztosításában, a kor színvonalának megfelelő egyetemes normák hazai elfogadtatásában, valamint a nehéz külpolitikai körülmények ellenére is sikeres nemzetpolitika kidolgozásában és alkalmazásában

³¹ Antall József: Nagy Imre és mártírtársai emléktáblájánál. In: *Antall József* 1994: II. 12–13. A Batthyány-kultusz sajátosságairól lásd Gerő András 2000.

³² Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: *Antall József* 1994: II. 292.

³³ Antall József: Félidőben. In: *Antall József* 1994: II. 244.

³⁴ Antall József: Szent István népének ünnepén. In: *Antall József* 1994: II. 271.

határozta meg. Érdemének tudta be, hogy az egyszerű emberek problémái iránt fokozott érzékenységről, a magyarságért érzett megkülönböztetett felelősségről tanúskodó intelmeiben „megfogalmazta a magyar államrezont”, és „megadta a bölcs uralkodás programját”.³⁵ Rendkívüli bölcsessége megnyilvánulásaként kidomborította a magyar nemzet befogadó jellegét, s nyomatékosan felhívta fia, Szent Imre herceg figyelmét arra, hogy „minél többnyelvű egy ország, annál gazdagabb”.³⁶ Az „Árpád-házi gondolkodás” elemeit lefektető és annak tartalmát meghatározó, „a magyar alkotmányosság bölcséleti, filozófiai alapját megfogalmazó” intelmekre Antall József olyan különösen értékes örökségként tekintett, amely az „egymás iránti megbecsülést és megbocsátó toleranciát”, különösképpen pedig a vallási türelmet állította megkerülhetetlen és kötelező érvényű magatartási mintaként kortársai és utódai elé. A tanácsolatok kiemelkedő erényei között tartotta számon, hogy abban István arra is felhívta a figyelmet, miszerint a nyugati és a keleti kereszténység határán elhelyezkedő Magyarországot éppen befogadóképessége tette naggyá, mivel az ezen az úton érkező utánpótlásból tudta pótolni elszenvedett vereszeteségeit.³⁷

Antall József szerint a magyar fejlődés stabil alapjait a középkor egészen áthúzódó, a szabadság elvére fektetett alkotmányosság teremtette meg, és biztosította évszázadokon keresztül.³⁸ Kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a Szent Korona szerepének az egymást követő évszázadok fejlődésében, amikor is szerinte az uralkodói jelvények nemcsak szimbólumokként, hanem „a nemzet megtartó erejének fontos dokumentumaiként” erősítették a kortársak elszántságát, az összetartozás és a szolidaritás tudatát és érzését.³⁹ A fejlődést kedvezőtlenül befolyásoló sajátosságnak tekintette ugyan, hogy „a magyar alkotmányosság nagy hagyományai”, maga a szabadságvágy, történelmünkben (mint Európa keleti felében általában) évszázadokon keresztül elsősorban az ellenzékiiségben maradhettek fenn, miközben a szerencsésebb nemzetek esetében mindez intézményesített formákban valósulhatott meg. Mindennél fontosabbnak tartotta azonban azt, hogy a nehézségek ellenére a korabeli magyar politikai atmoszférában ugyanaz a szellemiség érvényesült, s az Aranybullában tartalmilag ugyanaz a vágy (törekvések a rendi fejlődés adott színvonalának artikulálására) fogalmazódott meg, mint a Magna Chartában.⁴⁰ Erőt és optimizmust sugárzó büszkeséggel emlékeztetett továbbá arra, hogy a magyar kormányzás számos alapvető műve nem rosszabb színvonalú, mint bármely korabeli ország uralkodási, illetve kormányzási programja.⁴¹ Majd a magyar alkotmányosság kontinuitására nagy hangsúlyt fektetve azt hangsúlyozta, hogy az ősi magyar alkotmányos királyság és a mai parlamentáris köztársaság egységet alkot, s e folyamatban fontos átvezető funkciót töltött be az 1848-ban megvalósult jogállamiság.⁴²

A felvázolt pozitív tendencia érvényesülésében kulcsszerepet tulajdonított a magyar nemesség politikai mentalitásának. Családi örökségének részét képezte az a szemlélet, amelyben „a nemesség elsősorban szolgálatot és többletkötelezettséget” jelentett. Egyik interjújában kifejtett véleménye szerint „Magyarországon a nemesség sokkal demokratikusabb intézmény volt, mint

³⁵ Antall József 1994: II. 269–271.

³⁶ Antall József: Mohács emlékezete. In: Antall József 1994: II. 182., Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: Antall József 1994: II. 293.

³⁷ Antall József: Mohács emlékezete. In: Antall József 1994: II. 182.

³⁸ Antall József: Az átalakulás esélyei. In: Antall József 1994: II. 18.

³⁹ Antall József: Mohács emlékezete. In: Antall József 1994: II. 182.

⁴⁰ Antall József: Az MDF elnökeként. In: Antall József 1994: II. 30.

⁴¹ Antall József: Szent István népének ünnepén. In: Antall József 1994: II. 271.

⁴² Antall József: A nemzet búcsúünnepén. In: Antall József 1994: II. 294.

bárhon a világon, mert itt 1848-ig a lakosság körülbelül egytizede nemesi jogállású volt”. Köreiből „élt egy függetlenségi és szabadságtudat, hogy ők nem voltak adófizetők, nem szolgáltak más urat”.⁴³

A magyar történelem tragikus – a külső túlerővel szembeni tehetetlenség és kiszolgáltatottság, a belső széthúzás és meghasonlás – jelképének, „nemzeti nagylétünk nagy temetőjének” nevezte ugyanakkor Mohácsot. 1526 sikertelenségeiben a hazai és a nemzetközi összefogás totális kudarcát élte meg, azt az európai történelemben szinte sokszor visszatérő pillanatot, amikor hiányzott az egységes akarat a kereszténység védelmét szolgáló segítségnyújtáshoz: Európa nem volt képes egységesen fellépni az iszlám ellen, miközben maguk a magyarok sem voltak egységesek. A „Mátyást követő gyenge uralkodók” alatt soraikat ugyanis az egymással szemben vívott hatalmi harc gyengítette, s az egymásra halmozódó belső problémák megtörték a nemzet ellenálló erejét. A magyar történelem alakulására messzemenően kiható negatív fordulat tanulságainak drámai összegezését adva Antall József azt hangsúlyozta, hogy bár az iszlám és a kereszténység között zajló nagyhatalmi rivalizálás jegyében „nemzeti nagylétünket örökre feláldoztuk a keresztény Európáért”, „a magyar nemzet nem bukott el”.⁴⁴

A magyarság talpon maradásában, a nemzeti regenerálódás folyamatában Antall nélkülözhetetlen történelmi szerepet és érdemeket tulajdonított a magyar reformációnak. Különösen szerencsés körülménynek tekintette, hogy a török megszállás kiépülésének tragikus fejleményeivel időben gyakorlatilag egybeesve, 1567 körül megindult a magyar reformáció kibontakozása, melynek eredményeként a magyar reformátusság „különleges és példátlan”, a nemzeti elhivatottság ébrentartásában és megújításában élenjáró szerepet töltött be, s meghatározó mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a magyarság a legkedvezőtlenebb körülmények között is fenn tudott maradni.⁴⁵ A különösen Erdélyben „hatalmas” missziót betöltő protestáns kollégiumokat egyenesen „a magyar fennmaradás fellegvárainak” nevezte, mindenekelőtt Márton Áron püspök személyét kiemelve és példaképként állítva a nemzet elé. Méltatta meghatározó szerepüket a magyar iskolaügy felvirágoztatásában, a rászoruló tehetségek támogatásában, külön hangot adva a gyakorlatukban érvényesített pozitív diszkrimináció jelentőségének és aktualitásának.⁴⁶

Antall József a Magyarországon gyökeret eresztett protestantizmus különös értékeként jelölte meg annak puritán jellegét, interkonfesszionális szemléletét, toleráns természetét. Emlékeztetett arra is, hogy a reformátusság számarányánál mindenkor lényegesen nagyobb szerepet játszott a magyar tudományban, a politikában és az irodalomban. „A kálvinizmus olyan mély gyökereket vert a magyar szellemiségben, hogy anélkül nincs Magyarország” – hangsúlyozta a pápai kollégium újra megnyitásakor elmondott beszédében.⁴⁷

A magyar fejlődés sajátos vonását ismerte fel Antall József abban, hogy a magyarság számára együttesen, „ökumenikusan” jelentkezett a „mindnyájunk közös értékeit” képező katolicizmus és protestantizmus.⁴⁸ Aláhúzta, hogy a reformátusság hitvallásával, nemzeti elkötelezettségével hatott a magyarországi katolicizmusra, és mindez fordítva is érvényesült. A kölcsönhatások eredményeként pedig olyan sajátos új minőség született, amely a magyar lét fennmaradását erősítette a nehéz történelmi időkben. A magyar kálvinizmus beépült a nemzet szellemiségébe, és

⁴³ Radics Péter 2003: 26–27.

⁴⁴ Antall József: Mohács emlékezete. In: Antall József 1994: II. 178.

⁴⁵ Antall József: Magyar reformátusok világtalálkozásán. In: Antall József 1994: II. 161.

⁴⁶ Antall József: A pápai kollégium újjászületésénél. 196.

⁴⁷ Antall József: A pápai kollégium újjászületésénél. In: Antall József 1994: II. 191.

⁴⁸ Antall József 1994: II. 163.

„sajátos ízekkel gazdagítva átmentette az egyetemes középkori magyar kultúra értékeit”, miközben a magyar katolicizmust – összehasonlítva bármelyik európai katolicizmussal – „a protestáns szellemiség egy kicsit jobban megérintette”, és maradandó nyomokat hagyott rajta.⁴⁹

A magyarság felemelkedése szempontjából Antall József – nemzetellenes elnyomó intézkedései ellenére is – különösen pozitívan értékelte a felvilágosult abszolutizmus korszakát, annak számos európai színvonalú rendelkezését. A későbbi reformkorban bekövetkező változások előzményeit bizonyos összefüggésekben az általa a „sajátos felfelé ívelés” koraként jellemzett 18. századra vezette vissza, arra a periódusra, amikor Mária Terézia és II. József uralkodása alatt, azaz „éppen a magyar nemzeti törekvéseket háttérbe szorító Habsburg-abszolutizmus korszakában történtek meg az első fontos intézkedések a modernizáció, a polgári fejlődés irányában”. Különösen nagy jelentőséget tulajdonított az egészségügyi igazgatás kiépítésének, az orvospérezés alapjai lerakásának, a Pázmány Péter Egyetem újjászervezésének és orvosi karral történő kiegészítésének. Érdeklődési körének sajátos alakulásából következően a magyar orvostudomány történetével behatóbban foglalkozva, s arra speciális rálátással rendelkezve a gyógyszerészek közéleti szerepét vizsgálva kitért arra is, hogy a magyar orvospérezés bécsi alapokon nyugodott, Bécs a magyar orvosok igazi Mekkájaként működött, s egyben előmozdította a 18. század utolsó harmadában megújuló erővel kibontakozó felvilágosodás eszmevilágának hazai befogadását.⁵⁰

Antall József felvilágosult abszolutizmusértelmezése szorosan kapcsolódott *Concha Győző* fel fogásához, amely mindenekelőtt Mária Terézia és II. József uralkodásából, s nem pedig az egykorú francia filozófiai mozgalmakból vezette le „a 90-es évek fölserkent érzékenységet”. Azonosult tehát azzal a megközelítéssel, amely a hazai szerves fejlődés jelentőségét hangsúlyozva (az egyetemes hatások jelentőségét azonban távolról sem lebecsülve) a 18. század utolsó harmadában hozott intézkedések konkrét eredményeiben jelölte meg az 1790–92 között kiteljesedő reformtörekvések közvetlen előzményeit, s ragadta meg az 1825/30-tól kibontakozó reformkorhoz vezető folyamat bizonyos távoli gyökereit.⁵¹

A sokat ígérő modernizációs folyamatot azonban megítélése szerint a francia forradalom kitörése és a magyar jakobinus mozgalom felszámolása, a nemesi reformpolitika 1790–92 között kibontakozó első komoly kísérletének kudarca, majd a napóleoni háborúk alaposan visszavetették. Különösen sajnálatosnak tekintette, hogy a küzdelemben, illetve a megtorlás következtében több jeles és tehetséges, az európai progresszió értékeit magas színvonalon képviselő politikus vesztette életét.⁵²

⁴⁹ Antall József: A pápai kollégium újjászülésénél. In: *Antall József* 1994: II. 191–192., 195.

⁵⁰ Antall József: A pesti orvosi iskola és a centralisták egészségügyi politikája. In: *Antall József* 1994: I. 325., vö. *Antall József* 1994: I. 326., 341.

⁵¹ *Concha Győző* 1885: 61., 63., vö. *Miskolczy Ambrus* 2007: 9. A Magyar Történet V. kötetének 183. oldalán *Szekfü Gyula* is úgy fogalmaz, miszerint „a XVIII. századi felvilágosodástól egyenes vonalban húzódik a változás, a modernizálódás szükségérzete egész a 30-as évek liberális reformnemzedékéhez”. Idézi *Miskolczy Ambrus* 2007: 183.

⁵² Antall József: A gyógyszerészek közéleti szerepe Magyarországon a 19. században. In: *Antall József* 1994: I. 341.; Antall József: Bugát Pál. 1793–1865. In: *Antall József* 1994: I. 359.; Antall József: A pesti orvosi iskola és a centralisták egészségügyi politikája. In: *Antall József* 1994: I. 332., 334.

Hivatkozott irodalom

- Antall József*: Modell és valóság I–II. Budapest 1994.
- Concha Győző*: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. Budapest 1885.
- Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Budapest 2004.
- Debreczeni József*: A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltás. Budapest 1998.
- Erdődy Gábor*: Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága. Budapest 2011.
- Gerő András*: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika 19–20. századi történetéből. Budapest 2004.
- Gyáni Gábor*: Történetírás: a nemzeti emlékezet tudománya? In: *Gyáni Gábor*: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest 2000. 95–127.
- Kosáry Domokos*: A történész barátsága. In: *Az ismeretlen Antall József. Emlékezések, interjúk, dokumentumok*. Szerk. *Rózsa Marianna*. Budapest 1996. 190–194.
- Kulin Ferenc*: Antall Józsefre emlékezve: a történész és a politikus. Magyarország rendszerváltás utáni első miniszterelnöke, Antall József ma két éve, 1993. december 12-én halt meg. In: *A politikus Antall József – az európai úton. Tanulmányok, esszék, emlékezések a kortársaktól*. Szerk. *Jeszzenszky Géza – Kapronczay Károly – Biernaczky Szilárd*. Budapest 2006. 141–146.
- Miskolczy Ambrus*: A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája. Budapest 2007.
- Pálmány Béla (szerk.)*: Antall József országgyűlési beszédei 1990–1993. Budapest 1994.
- Radics Péter*: Antall József. Ország és miniszterelnök, 1989–1990. Interjú és korrajz. Székesfehérvár 2003.
- Romsics Ignác*: A történetírás objektivitásának mítoszáról és a múlt mitizálásának elfogadhatatlanságáról. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Szerk. *Romsics Ignác*. Budapest 2002. 7–27.
- Szűcs Zoltán Gábor*: Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993. Budapest 2010.
- Takáts József*: Modern magyar politikai eszmetörténet. Budapest 2007.
- Ujváry Gábor*: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. *Historia est magistra vitae? Tanultunk a történelemből?* Győr 1996.